
*Razgovor o knjizi: Helmut Plessner — Zakašnjela nacija**

Izvorni znanstveni članak
323.1(430)

Suvremenost Plessnerove teorije o zakašnjeloj naciji

IVAN PRPIĆ**

Sažetak

Plessnerova studija *Zakašnjela nacija* za naše je čitatelje suvremena zato što usporedbom konstituiranja francuske i njemačke nacionalne zajednice, prvo, pokazuje kako su različiti tipovi vladavinskih poredaka unutar kojih se oblikuje nacionalna zajednica — država i *Reich* — presudni za konstituciju nacionalne svijesti. *Zakašnjela nacija* je suvremena, drugo, jer na primjeru njemačke povijesti pokazuje kako je međunarodna zajednica, poglavito Europa, od trenutka konstituiranja kao sistem nacionalnih država prisiljavala “zakašnjele” nacije da napuste ideju imperija i konstituiraju se kao nacionalne države. Plessnerova je knjiga, treće, suvremena osobito u postkomunističkim poredcima zato što uzorno pokazuje značaj procesa modernizacije i građanstva kao socijalne klase za oblikovanje nacionalne države.

Knjiga Helmutha Plessnera *Zakašnjela nacija* s kojom se sada, zahvaljujući izdavačkoj kući “Naprijed”, može u cjelini upoznati i naša politički zainteresirana javnost, višestruko je značajna.¹ Nema osobite potrebe isticati njezino značenje za Nijemce. Dovoljno je spomenuti, kao što sam to učinio u *Pogovoru*, da je svrstana među knjige koje su “pokrenule stoljeće” i “otvarale vrata” razumijevanja njemačke povijesti², uzorno pokazujući kritički stav u nastojanju da se prevlada vlastita, ne osobito sretna povijest.

*Razgovor je održan na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, 4. prosinca 1997. godine — objavljujemo prispjele pismene priloge raspravi.

** *Ivan Prpić*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Povijest političkih ideja.

¹Na hrvatskom jeziku objavljen je u časopisu *Kulturni radnik* 6/1981., pod naslovom “Zakašnjela nacija”, prijevod Uvoda iz 1959. godine. Prijevod je načinila Jagoda Rubčić.

²Usporedi, Krockow, Christian Graf von: “Diagnose des deutschen Schicksals — Helmut Plessner: “Die verspätete Nation” (1935.), u *Bücher, die das Jahrhundert bewegten*, Fischer Verlag, München, 1980., Heigert, Hans, *Bücher der Nachkriegszeit, Die verspätete Nation, Ein*

Knjiga je višestruko značajna i za čitateljstvo u Hrvatskoj. Ona je objavljena u vrijeme nastojanja da se Republika Hrvatska uspostavi kao nacionalna država koja će biti ravnopravna članica europske zajednice naroda. Mi sebe smatramo dijelom srednjoeuropske kulture, ali slabo poznamo srednjoeuropsku političku kulturu.

Tri problema o kojima raspravlja Plessner čine mi se osobito značajnim i vrijednim rasprave i u nas.

Plessner naziva Nijemce “zakašnjelom nacijom” zato što se nisu ujedinili u 17. stoljeću i uspostavili *nacionalnu državu* kao oblik vladavine. Nasuprot Francuzima, ali i drugim zapadnoeuropskim narodima koji su svoju nacionalnu zajednicu oblikovali konstituirajući nacionalnu državu kao oblik i tip vladavinskog poretka, Nijemci pokušavaju oblikovati svoju nacionalnu zajednicu u 19. stoljeću, obnavljajući, doduše okrnjeni, *Reich*. Plessner izrijekom upozorava da je ova razlika i razlika između strukture nacionalne svijesti i nacionalnog identiteta, koja bi se mogla izraziti gotovo aforistički: “Biti Francuz politički je program; biti Nijemac biološki je činjenica.” Ovu strukturnu razliku Plessner nastoji pojmiti i obrazložiti razlikujući način modernizacije u Francuza i Nijemaca. On izrijekom kaže da Nijemci uspostavljaju vladavinski poredak u svojoj nacionalnoj zajednici pod pritiskom tradicije, što “određuje napetost između ideje *Reicha* i ideje države” (str. 43). Ovo je, kako mislim, prva Plessnerova teza koju valja raspraviti, kako zbog razumijevanja njemačke tako i zbog razumijevanja naše povijesti. Budući da smo i mi stoljećima živjeli na području na kojemu je vladavinski poredak suodređivala ideja *Reicha*, a sada uspostavljamo državu, čini mi se uputnim pažljivije razmotriti smisao ovog razlikovanja. Htio bih istaknuti: Plessner izrijekom suprotstavlja ideju *Reicha* i ideju *države*. Po Plessnerovu sudu, i Francuzi i Nijemci uspostavljaju nacionalnu zajednicu, ali tu zajednicu različito doživljavaju zato što uspostavljaju različite vladavinske poretke. U čemu je razlika?

Njemački pojam *Reich* ne može se primjereno prevesti na hrvatski jezik. U nas se često *Reich* prevodi riječju “carstvo”. To nije osobito sretno, jer ova riječ u nas iskazuje i formu i tip vladavine. To u njemačkoj tradiciji nije slučaj. U Njemačkoj je tradiciji, kao i u antičkoj rimskoj, i republika mogla biti *Reich*. Parlament u Weimarskoj republici nazivao se *Reichstag*³.

Izraz *Reich* u njemačkom je jeziku višeznačan. To je izvorno prijevod latinskih pojmova “imperium” i “regnum”. Njegovo se značenje u njemačkom jeziku može razumjeti jedino ukoliko se respektira značenje “jezično i sadržajno susjednih izraza, osobito “imperator” “rex”, “car(stvo)”, “kralj(evstvo)”, ali također “christianitas”, “ecclesia”, “patria” i “monarhija”.

Werk, das Türen öffnet.

³Ovakva je uporaba sukladna tradiciji antičkog Rima u kojoj je također republika bila imperium.

Stoga Peter Moraw ističe da je izraz *Reich* vjerojatno “najkompliciranije, najslobjevitije i aspektima najbogatije pojmovno polje starijeg državnog jezika.”⁴ Prijevod izraza i razumijevanje značenja pojma *Reich* otežava i mijenjanje pojma tijekom više stoljeća njemačke povijesti, ali i naša politička i politološka terminologija. Naša riječ “država” izvorno je, prema sudu leksikografa, prijevod latinskog “imperium” i označava *zemlju* koju pojedinac ili zajednica drže kao područje svoje volje. Ona označava *vlasništvo* nad određenom zemljom i vlast na toj zemlji. Zbog naše osobite povijesti ona se rabi i za prijevod riječi “der Staat”, “lo stato” “the state”, itd., koje su u nekim europskim jezicima stvorene na početku novog vijeka kao izvedenice iz latinske riječi “status”.⁵ Tvorba političkog pojmovlja u nas je, naime, imala, u stanovitom smislu, obrnuti tijek od onoga u drugih europskih naroda. Naime, u brojnoj literaturi o pojmu “država” danas se smatra dokazanom tvrdnja da je Niccoló Machiavelli prvi počeo u pisanim tekstovima rabiti izraz “lo stato”. Pažljivija lektira njegovih tekstova pokazuje kako on ovaj izraz ne rabi jednoznačno. On rabi izraz kako bi opisao *zemlju* što je pojedinac ili zajednica drže kao svoju i *aparaturu* održavanja vlasti. U ovim značenjima novi izraz iskazuje tradicionalne pojmove. Međutim, Machiavelli rabi izraz i u apstraktnom značenju.⁶ Iako rabi *novi izraz* i označava povijesno novi tip vlasti, Machiavelli ovim izrazom opisuje odnose i institucije vlasti u antičkom Rimu ili Orijentu, iako u tim tradicijama nije postojao pojam “država”. Ova nekritička uporaba novog pojma uvriježila se u političkoj filozofiji i znanosti. Otud se čini da rabljenje izraza “država”, kojim je prevedena latinska riječ i iskazan pojam “imperium” za prijevod riječi “lo stato”, “der Staat”, “the state”, nije osobito važno, budući da se i u našoj tradiciji i u tradiciji drugih naroda pojam “država” rabi transepohalno⁷. Ipak je razlika između naše tradicije i tradicije drugih naroda bitna. U drugim tradicijama pojam “država” rabljen je nekritički tako što se *novim* pojmom opisuje klasične poredke. U znanosti se tijekom posljednjih desetljeća ovaj način uporabe mijenja. Izloženi su brojni argumenti kojima se dokazuje tvrdnja kako je država specifično novovjekovni tip vlasti. U našoj tradiciji *nije nikada* stvoren pojam koji bi iskazao osobitosti novovjekovnog ustrojstva vlasti. Stoga tek valja proučiti povijesne razloge koji su to prouzročili.

Zbog navedenih razloga ja u ovoj raspravi neću prevoditi riječ *Reich*, a riječ “država” ću rabiti za prijevod riječi *lo stato*, *der Staat* i dr.

⁴Usporedi vrlo informativnu odrednicu *Reich* u *Lexikon der geschichtlichen Grundbegriffe*, sv. 5., str. 423–508.

⁵Usporedi našu raspravu “Država — nastanak i pojam” u *Naše teme* 12., Zagreb, 1987., str. 2114–2130.

⁶“Sve države, sve vladavine koje su imale i imaju vlast nad ljudima, ili su republike ili monarhije”, Machiavelli, *Vladar*, Zagreb, 1975., str. 15.

⁷Istovjetna je tradicija i drugih slavenskih naroda u čijim jezicima također nema riječi koje označavaju vlast i izvedene su od lat. *status*. Jedino u češkom jeziku postoji germanizam *stat*.

Što je razlog napetosti između ideje *Reicha* i ideje države? Je li riječ o napetosti između ideje *Reicha* i ideje države ili o napetosti između ideje *Reicha* i ideje *nacionalne* države? Odgovor na ovo pitanje otežava činjenica da Plessner ne određuje pojmove *Reich* i “država.” Dapače, i on sam rabi pojmove nekritički. Unatoč tomu, opravdanom mi se čini hipoteza: Plessner drži da je riječ o napetosti između *ideje Reicha* i *ideje države*. Naime, prema Plessneru, i Francuzi i Nijemci oblikovali su nacionalne zajednice. Napetost proizlazi iz činjenice da su Reich i država *dva različita* tipa vladavine. Ili točnije: *Reich nije jedna od formi države*. Plessner naznačuje i neke od bitnih razlika, ali se pravo značenje teze može razumjeti jedino ako se ima na umu tradicija u kojoj se pojam *Reich* rabi i istaknu osobitosti *Reicha*. Još je u pretkršćanskom Rimu imperij, razumljen kao mogućnost nametanja svoje volje na određenom području, bio legitimiran univerzalistički sa sviješću da će taj imperij koji promiče mir i pravednost u cijelom svijetu opstojati vječno. Svoje osvajanje teritorija i potčinjavanje drugih vladavinskih jedinica Rimljani su opravdavali etički i civilizacijski. Promjena legitimacijske osnove zbiva se recepcijom kršćanstva u antičkom Rimu. U kontekstu ove rasprave nema potrebe izlagati do sada poznate, vrlo komplicirane promjene značenja pojma *Reich* što ih je prouzročila kristijanizacija antičkog Rima i, kasnije, barbarskih plemena. Za razumijevanje Plessnerove teze bitno je da na taj način nije, unatoč brojnim razlikama koje su posljedica utjecaja kršćanskog shvaćanja na poimanje *Reicha*, ukinuta univerzalistička legitimacijska osnova vladavine. Međutim, vladavina je zadobila transcendentalno utemeljenje i shvaćena kao poredak koji je opravdan božanskom providnošću. Ovo je poimanje tijekom srednjeg vijeka izlazište sukoba pape i svjetovnih vladara koji će završiti porazom pape i, postupno, posvjetovljenjem vladavine i politike.

Druga bitna značajka *Reicha* jest da je on složeni vladavinski poredak sastavljen od teritorijalnih jedinica, ali *nije teritorijalno ograničen*. Jednom *Reichu* može načelno pripadati čitav svijet. Teritorij *Reicha* se može na različite načine povećavati — osvajanjem, ali i promišljenom ženidbenom politikom kakvu su vjekovima vodili Habsburzi.

Imperij nema, treće, određenu formu vladavine. U antičkom je Rimu izraz imperij rabljen i za republiku. Ipak, imperator je prvobitno vrhovni vojni zapovjednik, osoba koja ima moć naređivanja i provođenja svojih naredbi. Njegova vladavina ima *osobni* značaj. Ovaj značaj, kako pokazuju sva historiografska istraživanja, ima vladavina tijekom cijelog srednjeg vijeka. Otud su u nas imperij i carstvo sinonimi.

Osobitost je imperija, odnosno *Reicha* kao tipa vladavine, postojanje odnosa naređivanja i podčinjavanja između vladavinskih poredaka, u kojem vladari u podčinjenim dijelovima zadržavaju stanovitu autonomiju, uključujući vlastitu vojnu silu. U srednjem vijeku je područje imperija shvaćeno kao *vlasništvo* imperatora koji pojedine dijelove područja povjerava na up-

ravljanje svojim pouzdanicima. Iako je ustanovljena središnja vladavina, vladanje nije centralizirano.

Prevladavanje imperija kao tipa vladavine u Europi predmet je brojnih historiografskih i, osobito u novije vrijeme, politologijskih istraživanja.⁸ U ovoj se raspravi ne mogu ni približno izložiti čak ni rezultati tih istraživanja. Pogotovo se ne mogu prikazati brojne nedoumice i različite interpretacije. Može se tek naznačiti obzor u kojemu se problemi nastoje vidjeti. Vrlo uvjerljivi su dokazi da je *nacionalna država* tip modernog vladavinskog poretka koji se postupno i mukotrпно uspostavlja nasuprot imperiju, odnosno "*Reichu*", i postaje načelom ustrojstva svjetskog vladavinskog poretka. Riječ je o dugotrajnom procesu koji je u pojedinim narodima imao različite pojavne oblike i stupnjeve.

U literaturi se različito datira nastanak nacionalnih država. Dok ga jedni, respektirajući prije svega konstitucijsko značenje nacije i uspostavu nacije subjektom suverenosti, datiraju s Francuskom revolucijom, drugi ističu da je već u apsolutnoj monarhiji, primjerice u Francuskoj, bila uspostavljena francuska *nacionalna država*. Razlike su posljedica metodičkih pristupa. Razlike, međutim, proizlaze i iz različitih poimanja nacije i, osobito, države.

Za razumijevanje *geneze* nacionalne države metodički se čini uputnim pokušati istovremeno reflektirati više različitih, a ipak povezanih procesa.

To je, *prvo*, odnos kršćanstva i države, te sukob pape i svjetovnih vladara oko vrhovne zemaljske vladavine, koji je završio pobjedom svjetovnih vladara. *Posvjetovljenje* vladavine i politike nedvojbeno je jedna od najbitnijih značajki moderne. Značenje religije i crkve u procesu konstitucije moderne države, kako to pokazuje i Plessner na primjeru Njemačke, gotovo da se ne može precijeniti.

To je, *drugo*, *raspadanje* imperija na europskom području, koje započinje već poslije smrti Karla Velikoga. Ovaj se proces odvija u ratu vladara za zemlju, ali i u vjerskim ratovima koje međusobno vode podanici istog vladara. *Rat* je presudan činitelj borbi oko uspostavljanja *granica* vladavine pojedinih vladara, ali i procesa koncentracije i centralizacije sredstava i funkcija vladavine na dvorovima najmoćnijih velmoža, kojim se ujedinjuje i ujednjuje različite socijalne segmente pod vladavinom pojedinog vladara i uspostavlja *suverenost unutar* pojedinog vladavinskog poretka.⁹

⁸Vrlo je instruktivna studija Istvana Honta "The Permanent Crisis of a Divided Mankind: 'Contemporary Crisis of the Nation State' in Historical Perspective", u *Contemporary Crisis of The Nation State*, Blackwell, Oxford UK&Cambridge, USA 1995., str. 166.—231.

⁹Usporedi, primjerice, informativnu studiju Heinricha Münklera *Im Namen des Staates*, u kojoj autor prikazuje promjene u političkoj teoriji i diplomaciji tijekom 16. i 17. stoljeća, te ističe značenje rata za konstituiranje države kao tipa vlasti tijekom 16. i 17. stoljeća u Europi.

Za razumijevanje geneze nacionalne države kao povijesnog načela ustrojstva vladavine u Europi i svijetu, valja (danas se to smatra dokazanom tvrdnjom u znanosti) istražiti, upravo kako to ističe Plessner na primjeru Njemačke, povijesni razvoj srednjovjekovnih gradova i povijesni značaj građanstva koje promiče znanost, industrijsku proizvodnju i pravo kao temeljni oblik odnosa među pojedincima. Ovaj proces, koji bitno donosi *pograđanjenje* ukupnog života, isto je tako bitan konstituens moderne.

Jedino je uvažavanjem uzajamnog djelovanja ovih procesa moguće pokazati kako je *nacionalna država* povijesno novo, imperiju suprotstavljeno načelo ustrojstva svjetskog vladavinskog poretka. Metodčki je pritom važno promisliti značenje činjenice da pojam “nacionalna država” ne iskazuje određeni oblik vlasti. Ona može biti republika ili monarhija. Pojam “nacionalna država” isto tako ne govori ništa o tipu vlasti: nacionalna država može biti liberalna, ali institucionalizirati različite oblike diktature. Razumijevanje značenja i značaja nacionalne države pretpostavlja određenje oba dijela sintagme koji se prvi put povezuju tek u novom vijeku.

Rekonstruirajući nastanak pojma država analizom najznačajnijih tekstova od Machiavellija do Hobbesa, Quentin Skinner je u studiji *The State* obrazloženo pokazao kako pojam nastaje tijekom više stoljeća tako što sadržajno obuhvaća i sažima dva ranije rabljena pojma: *status regis* i *status res publicae*. Prvi je termin označavao položaj vladara i njegove ovlasti unutar vladavinskog poretka. Temeljitom analizom rasprava o dobrom vladaru u europskom srednjem vijeku Skinner pokazuje kako se u zapadnoeuropskih naroda postupno zbiva *odvajanje* funkcije vlasti od osobe vladara. Adekvatan proces apstrakcije, kako pokazuje Skinner, zbiva se i u uporabi pojma *status res publicae*. Ovim pojmom je, naime, tradicionalno označavano ustrojstvo javnog dobra građana koji žele živjeti i žive u slobodi. Sloboda je, pak, shvaćena kao život sukladan zakonima koje su građani sami sebi donijeli. Republika je poredak u kojemu vlast uvijek obnašaju dužnosnici koje su građani sami izabrali. Republika je otud vladavina građana, koja je kao poredak usmjerena protiv imperijalnog tipa vladavine u kojoj jedna politika vlada drugom. Ona je usmjerena i protiv osobne vladavine pojedinca kakva je svojstvena feudalnom poretku. Prikazujući rasprave o ustrojstvu republike, osobito u talijanskim renesansnim gradovima, Skinner vrlo uvjerljivo pokazuje kako se postupno i u raspravama o republici vlast odvaja od građana i uspostavlja kao poseban entitet. Rekonstruirajući povijest pojmova u političkim raspravama tijekom srednjeg i početkom novog vijeka, Skinner, osobito na primjerima Machiavellija, Bodina i Hobbesa, pokazuje kako se termin “država” postupno počinje rabiti da bi se izrazila vrhovna vlast kojoj su podređeni i vladari i oni nad kojima se vlada. Država se tako uspostavlja kao apstraktno, pravno tijelo koje nije istovjetno s trenutnim dužnosnicima vlasti, bez obzira na to jesu li oni izabrani u republici ili su vladari nasljedstvom ili “božjom milošću”. Riječ je o tijelu koje djeluje s osobitim razlogom i po osobitoj logici, jer ne iskazuje ni posebni interes vladara, ni posebne ili ukupne interese gra-

dana. Ono je jedno i jedinstveno. Ovu je spoznaju najjasnije iskazao Thomas Hobbes.¹⁰

Epohalno značenje ovoga uvida jasno je tek ako se misli u suprotstavljenosti prema imperiju.

Nasuprot srednjovjekovnom imperiju, država kao vrhovna ovozemaljska vlast mora biti legitimirano svjetovno. U Hobbesa, njezin je temeljni razlog uspostavljanje *mira i sigurnosti života* svih koji žive unutar toga tipa vlasti. Tijekom povijesti vrijednosti kojima se legitimira vlast postat će brojnije (vladavina prava, sloboda, solidarnost i sl.), ali će svjetovno legitimiranje vlasti ostati prevladavajućim. Upravo u Hobbesovoj teoriji, međutim, vidljive su posljedice svjetovnog legitimiranja vlasti. Očito motiviran zabrinutošću zbog sve glasnijih zahtjeva za pučkom suverennošću, Hobbes je nastojao suzbiti demokratski naboj republikanske tradicije, ali i zajamčiti mir i sigurnost podanika od proizvoljnosti monarha.

Razlika između države i imperija je i konstitucijska. Uspostavljajući se kao osobito pravno tijelo, kao “bezsudbjetna” vlast, država prestaje biti vlasništvo bilo kojeg subjekta. Ona se kao vlast uspostavlja na određenom području, ali *zemlja* nije konstitutivna za ustrojstvo vlasti. Ona je pretpostavka postojanja države, ali nije istovjetna s državom. Upravo je po tomu država osobit tip vlasti koji može imati različite oblike. To je i jedan od razloga zbog kojih pojam “nacionalna država” ništa ne iskazuje o formi vlasti.

Država se, drugo, uspostavlja kao centralizirana vlast, koja koncentrirala sredstva i funkcije vlasti na jednom mjestu. Ona ujedinjuje različite političke subjekte u jedan subjekt, ukidajući osobito vojnu, upravnu i fiskalnu autonomiju jedinica. Pojedini historičari nastanka nacionalnih država u Europi obično ističu Italiju i Njemačku kao nacionalne države. Oni previdaju činjenicu da tako nastaju “stare” nacionalne države poput Francuske ili Španjolske. Naime, Francuska je proizašla iz podjele carstva Karla Velikog, ali se konstituirala *ujedinjavanjem* zapadnofranačkih plemena u jedan i jedinstven politički subjekt. Funkcije i sredstva vlasti koncentriraju se i centraliziraju na dvoru najmoćnijeg velmože, ali ovi procesi zastaju na granicama što ih nastanjuju etnički srodna plemena. Time se naznačuje naredna bitna razlika između imperija i države. Država kao vladavinski poredak ima *jasne i određene granice*. Ona se izborila za njihovo priznavanje.

¹⁰Ovaj je proces apstrakcije i uspostavljanja države kao modernog tipa vlasti predmet brojnih istraživanja. Osobito informativna je spomenuta studija Heidi Gerstenberger. Usporednom analizom povijesnih zbivanja u Engleskoj i Francuskoj ona pokazuje kako se srednjovjekovna osobna vlast, preko *ancien régime-a*, uspostavlja kao “bezsudbjetna vlast”. Prikazom teorijskih rasprava i, osobito, diplomatske prakse tijekom 16. i 17. stoljeća, Heinrich Münkler u studiji *Im Namen des Staates* pokazuje kako državni razlog postupno postaje temeljno načelo djelovanja. Osobito je ilustrativan primjer poslanika u međunarodnim odnosima, koji postupno prestaju biti shvaćeni kao poslanici vladara i postaju poslanici države.

Raznovrsni razlozi pridonose tomu da procesi koncentracije i centralizacije vlasti zastaju na granicama teritorija koji nastanjuju etnički srodna plemena. Dva se čine osobito značajnima. Prvi osobito ističe Istvan Hont u spomenutoj studiji: to je razvoj i jamstvo *privatnog* vlasništva.

Rezimirajući prirodnopravničke rasprave o porijeklu vlasništva, Hont podsjeća da je u tim teorijama zemlja shvaćena kao dobro što je čovječanstvu dano kao uvjet opstanka. Podjela zemlje je opravdavana prvim zaposjedanjem kojim pojedine etničke zajednice prisvajaju zemlju kao svoju. Zemlju, pak, prvobitno zaposjedaju i drže kao svoje vlasništvo prirodne zajednice — plemena, *nationes*. Moć zajednice da tu zemlju drži i zadrži uvjet je sigurnosti i jamstva privatnog i osobnog vlasništva svakog pojedinca, pripadnika zajednice. Otud i nužnost da se vlasništvo zajednice ograniči u odnosu prema drugim zajednicama. Jedinstvo zajednice je, drugo, bitan uvjet moći održavanja zemlje. Ovaj proces ujedinjenja i ujednjenja zbiva se već u obliku monarhijske vladavine uspostavljanjem apsolutnih monarhija na zapadu Europe. Moderna historiografska i politologijska istraživanja pokazala su kako ovi poredci predstavljaju hibridni, prijelazni oblik vladavine u procesu uspostavljanja nacionalne države. Osobitost je nacije kao djelatnog političkog subjekta da ona želi biti suveren na području koje drži kao svoje vlasništvo. Otud je za razumijevanje ustrojstva nacionalne države određujući nauk o pučkom i, kasnije, nacionalnom suverenitetu.

Uzimajući ovaj proces kao normativni kriterij, Plessner uspoređuje njemačku i francusku povijest. O valjanosti njegova prikaza mogu se sporiti poznavaoци povijesti tih naroda. Pritom je, ipak, nužno promisliti neke činjenice koje su se dogodile nakon što je Plessner napisao svoju knjigu. Plessnerova teza, pojednostavljeno, glasi: Nijemci su iskusili nacionalsocijalističku vladavinu zato što svoje nacionalno jedinstvo u 19. stoljeću nisu uspostavili u *državi* kao modernom tipu ustrojstva vlasti, nego u *Reichu*. Formulirano provokativnije: vladavinski poredak koji je uspostavio Bismarck ne samo da nije bio njemačka *nacionalna* država (zato što je veliki broj etničkih Nijemaca ostao živjeti izvan toga vladavinskog poretka) *nego još nije bio država*. Ova se teza čini provokativnom, ali Plessner nije jedini koji je zastupa. Vrlo uvjerljivo je obrazlaže, primjerice, Ernst Maste u studiji *Vom Staat zum Gemeinwesen*, analizirajući način uspostavljanja Bismarckova Reicha i njegove bitne značajke¹¹. Nijemci su pokušali uspostaviti nacionalnu *državu* u vrijeme Weimarske republike, ali se ni tada nisu uspjeli osloboditi ideje *Reicha*. Rezultat rata koji je započela Njemačka bio je raspad Bismarckova *Reicha*, odnosno podjela Njemačke, koja je trajala sve do 1990. Ujedinjenje dvaju vladavinskih poredaka na prostoru Njemačke dogodilo se tada, prvi put u njemačkoj povijesti, bez rata. Otud je nužno postaviti pitanje: nije li se ujedinjenje Nijemaca dogodilo na ovaj način i zato što Nijemci tek sada konstituiraju, prvi put u svojoj povijesti,

¹¹Usporedi, Maske, Ernst, *Vom Staat zum Gemeinwesen*, Nomos Verlagsgesellschaft Baden-Baden, 1993., str. 77–85.

državu kao oblik vlasti? Pitanje se može postaviti i na drugi način. Mi i Nijemci, stjecajem povijesnih okolnosti, istodobno uspostavljamo nacionalnu državu. Nijemci su to učinili bez rata i bez ikakvih protesta međunarodne zajednice. Mi smo i u prvom i u drugom pokušaju uspostavljanja nacionalne države morali iskusiti rat i tražiti suglasnost i pomoć međunarodne zajednice. Je li tomu jedini razlog to što su Nijemci velika nacija, pa im je to dopušteno? Ovakav bi odgovor zanemario činjenicu da su Nijemci do sada uvijek kad su stvarali nacionalnu državu vodili ratove. Nije li, prema tomu, riječ o tome da tvorcima nacionalnih država na Balkanu (izuzev u Sloveniji), nasuprot ideologijskim proklamacijama, pokušavaju praviti imperije, a ne države? O odgovorima na ova pitanja u velikoj će mjeri, mislim, ovisiti naša buduća povijest.

Dvojaki su razlozi — to je druga razina problema koje tematizira Plessner — učinili da su Nijemci bili “zakašnjela nacija”. Prva je skupina razloga, prema Plessneru, europska. Europa je povijesno obznanila i uspostavila nacionalnu državu kao načelo konstitucije vladavinskog poretka na kontinentu. Ona sebi, međutim, nije mogla priuštiti da i Nijemci uspostave državu u kojoj će živjeti svi Nijemci. Europa 19. stoljeća nije se u slučaju Njemačke ponašala načelno, nego pragmatički. Uspostavljanje države u kojoj bi živjeli svi Nijemci potreslo bi suviše vladavinskih poredaka u tadašnjoj Europi. Zato je Europa prisilila Nijemce da odustanu od uspostavljanja Njemačke kao nacionalne države. Bio je to kompromis s kojim nitko nije bio zadovoljan. Svjedoče o tomu dva svjetska rata. Europa je tako pridonijela tomu da se Njemačka ne europeizira.

Nije, međutim, riječ samo o tomu da Nijemci nisu mogli uspostaviti nacionalnu državu. Zbog specifičnih razloga njemačke povijesti, *drugo*, Nijemci nisu recipirali tradiciju *političkog humanizma* koji je u Francuskoj pripremila filozofija prosvjetiteljstva, promicalo građanstvo, a počela institucionalizirati Francuska revolucija u 18. stoljeću. Sadržaj pojma “politički humanizam” Plessner izlaže pokazujući kako se on očituje na različite načine. Filozofijski se on iskazuje kao spoznaja da je čovjek racionalno biće koje ima razlog opstanka u samom sebi, te ima pravo i moć da sam konstituiraju svoju zajednicu. Ova se spoznaja na socijalnoj razini očituje kao raspad tradicionalnih, prirodnih zajednica i *uspostavljanje individuuma* kao subjekta koji je odgovoran za održavanje vlastita života. To je rezultat razvoja srednjovjekovnih gradova, unutar kojih se postupno uspostavlja robni način proizvodnje, utemeljen u kapitalu kao povijesno novom obliku privatnog vlasništva. Ovaj tip proizvodnje promiče industrijalizaciju i racionalizaciju proizvodnje, razvoj znanosti, te uspostavlja tržište kao jedan od oblika društvene integracije individuuma. Politički se ovaj uvid očituje kao posvjetovljenje vladavine, obznanjivanje nacionalne suverenosti, ali i kao svijest da je pravo pojedinca da slobodno raspolaže svojim tijelom, uvjetima i rezultatima svoga rada, uvjet da on može preuzeti odgovornost za svoju egzistenciju. Otud je pravo shvaćeno kao temelj države kao zajednice koja je racionalna konstrukcija udruženih pojedinaca, ograničena na promicanje zajedničkog i općeg dobra. Ovako shvaćena prava čovjeka i

građanina logički prethode udruživanju pojedinaca i zapravo ga tek omogućuju. Politički humanizam tako proklamira povijesno novi tip univerzalizma kao temelj integracije pojedinaca u društvo i državu. Njegovo političko važenje sve do kraja Drugog svjetskog rata zastaje, prema Plessneru, na zapadnim granicama Njemačke, na Rajni. Do tada Njemačka, s obzirom na načela konstitucije vladavinskog poretka, nije Europa. Dapače, ona joj je bitno suprotstavljena. Ova Plessnerova teza je, mislim, izuzetno važna za suvremenu raspravu o Europi i ustrojstvu političke vladavine na europskom kontinentu. Ona gotovo izaziva pitanje: kako se zbivala recepcija političkog humanizma u drugim srednjoeuropskim i istočnoeuropskim zemljama? Znači li Plessnerova teza da ni druge južноеuropske, srednjoeuropske i istočnoeuropske zemlje nisu bile Europa do kraja Drugog svjetskog rata? To se pitanje mora postaviti, pogotovo ima li se na umu da u 19. i početkom dvadesetog stoljeća na tim prostorima postoje veliki imperiji poput Osmanlijskog carstva i Habsburške monarhije. Ono se mora postaviti i zato što se raspadom tih imperija poslije Prvog svjetskog rata nacionalna država priznaje kao načelo vladavinskog poretka u svijetu. Međutim, većina novouspostavljenih poredaka su diktature (Poljska, Mađarska, Jugoslavija, Rusija) ili vrlo nestabilne i kratkotrajne parlamentarne i konstitucionalne države (Njemačka, Austrija). Znači li to da te države ni tada nisu bile Europa? Osobito značenje ovo pitanje zadobiva činjenicom da su nakon Drugog svjetskog rata na velikom dijelu europskog kontinenta uspostavljeni komunistički vladavinski poredci. Jesu li ti poredci bili antieuropski? Pitanje ima posebno značenje za Hrvate. Veliki dio svoje povijesti Hrvati su živjeli unutar habsburškog imperija koji je pretendirao na to da bude nasljednik Svetog Rimskog imperija njemačke nacije. Od kraja Prvog svjetskog rata, kad je nacionalna država uspostavljena kao načelo ustrojstva vladavinskog poretka u Europi, do 1991. mi smo živjeli unutar Jugoslavije koja je, nasuprot proklamiranom načelu, uspostavljena kao višenacionalni vladavinski poredak. Taj poredak i u nekomunističkoj i u komunističkoj varijanti nije institucionalizirao načela političkog humanizma. Znači li to da mi nikada nismo bili Europa, ali to sada možemo (s obzirom na to da konačno imamo nacionalnu državu) i, sudeći po obznanjenim ideologijskim proklamacijama, hoćemo biti? Plessnerova knjiga pokazuje nužnost postavljanja ovih pitanja, iako nije dostatna za valjane odgovore. Prije svega je dvojbena Plessnerova teza da je granica Europe, s obzirom na načela konstitucije političkog poretka do kraja Drugog svjetskog rata, bila zapadna granica Njemačke. Naime, zapadno od Njemačke su postojale *nacionalne* države, ali one nisu bile integrirane u Europu kao djelatni politički subjekt. *Nacionalna* je *država*, vidljivo je to i iz Plessnerova prikaza političkog humanizma, neizbježno protuslovlje. Ona je tip vladavine koji se legitimira univerzalistički, ali važenje univerzalizma ograničava na pripadnike određene nacije. Indikativno je da Plessner ne tematizira ovo protuslovlje nacionalne države¹². Modernom univerzalizmu je, međutim, imanentna

¹²Ovo je protuslovlje tema suvremenih istraživanja dostignuća moderne. Ona su motivirana spoznajom da je integracijski proces u suvremenoj Europi suočen s krizom koja zahtijeva

mogućnost transnacionalne integracije. Ta mogućnost nije sadržana u ideji nacionalne države, nego u općenitosti koja je imanentna *novovjekovnom građanskom društvu*. Ovaj oblik integracije na europskom kontinentu započinje tek stvaranjem Europske ekonomske zajednice i traje i danas. Unatoč uznapredovaloj ekonomskoj i socijalnoj integraciji, Europa još nije jedan djelatni politički subjekt i pitanje je kad će to biti. Stoga se ne može ići u Europu ili tvrditi da smo mi uvijek bili Europa¹³. Ipak, Plessnerovo razumijevanje Europe upućuje na put traženja odgovora. Europski politički humanizam jest skup univerzalističkih načela što ih obznajuje moderna, ali se ona ozbiljuju kao proces. Dapače, u zaoštrenoj bi se formulaciji moglo reći da je procesualnost društva što ga uspostavlja Europa tijekom moderne, bit Europe. *Europa jest proces modernizacije*. Riječ je o procesu koji ne započinje istodobno, ali postupno zahvaća svijet, izazivajući i proizvodeći otpore.

Time je naznačena treća skupina pitanja koja postavlja Plessnerova knjiga. Na primjeru usporedbe francuske i njemačke duhovne povijesti Plessner je pokazao osobitosti modernizacijskog procesa. On nije ni prvi ni posljednji koji je to učinio. Dapače, poslije njegova rada teorija modernizacije postala je jedan od univarzalističkih pristupa u pokušajima objašnjenja povijesnih zbivanja. Nipošto jedini i dostatan. Ipak, Plessnerova studija ističe dva uvida kojima u nas nije posvećena dostatna pažnja, te bi ih valjalo kritički preispitati. To su, *prvo*, Plessnerovi zaključci iz spoznaje da je odvajanje teorije i prakse bitna značajka moderne koja stvara mogućnost da se moderna preuzima parcijalno. Modernizacija je moguća tako, ističe Plessner, da se preuzme vještina upravljanja tehničkim dostignućima, a da se ne preuzme socijalni supstrat koji iznuda znanstveni i tehnički napredak. Ona je moguća tako da se preuzme tehnika kao sredstvo proizvodnje, a da se ne preuzme etos koji pretpostavlja odgovornost upravljanja tehnikom. Ona je moguća tako da se preuzme ideja da je nacija suverena u odnosu prema drugim nacijama, ali da ne bude izvor suverenosti unutar vladavinskog poretka. Ta mogućnost je povijesno imala brojne i vrlo različite posljedice na pojedinim područjima. Specifičan oblik neuspjele modernizacije bili su komunistički vladavinski poretci.

Nasuprot prigovorima da u objašnjenju njemačkog nacionalizma suviše pažnje poklanja duhovnoj povijesti, a zanemaruje socijalne, osobito klasne odnose, Plessner, *drugo*, ističe da je jedan od razloga njemačkog sunovrata u nacionalsocijalizam povijesno zakazivanje *njemačkog građanstva* koje nije

rješenje, ali i nudi ambivalentne mogućnosti. Jedna je mogućnost integracija koja zahtijeva prevladavanje nacionalne države kao načela konstitucije vladavinskog poretka u Europi. Druga je mogućnost povratak Europi nacionalnih vladavinskih poredaka. Obje su mogućnosti realne. Dogledna budućnost pokazat će koja će od njih postati zbiljska.

¹³U kontekstu ove rasprave riječ je jedino o pokušaju da se naznači politologijsko značenje pojma "Europa". Samorazumljivo je da to određenje ne može izraziti potpuni sadržaj ovoga pojma.

imalo snage ni u 17. (zbog religijskih ratova), ni u 19. stoljeću preuzeti odgovornost za povijesni napredak. Za razumijevanje naše povijesti i suvremenosti ova mi se tvrdnja čini metodički vrlo značajnom: valja ispitati i objasniti ulogu građanstva u našoj povijesti. U našoj su historiografiji napravljena neka vrlo dobra istraživanja nastanka građanske Hrvatske, ali se nipošto ne može reći da su ta istraživanja dovršena i da nas mogu zadovoljiti. Tako, primjerice, nema, koliko ja znam, istraživanja koje bi pokazalo nacionalnu strukturu građanstva u Hrvatskoj tijekom 19. i početkom 20. stoljeća. Osobito nisu istražene posljedice činjenice da je građanstvo u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata fizički uništeno. Kakve su posljedice modernizacije u multinacionalnim vladavinskim poredcima, odnosno modernizacije bez građanstva?

Plessnerova studija *Zakašnjela nacija* za naše je čitatelje korisna, prvo, zato što nas na osobit način informira o europskoj povijesti koja je bitno obilježena sukobom Njemačke i Francuske. Ona je instruktivna i zato što nam pokazuje njemačkoj povijesti imanentnu napetost između literarnog humanizma i otpora tomu humanizmu. Nationalsocijalistička ideologija nije prikazana kao djelo luđaka ili kao devijacija, nego kao toj povijesti svojstvena mogućnost koju valja nadvladati. Plessnerova je studija značajna za nas i zato što pokazuje koja si pitanja moramo postaviti, želimo li razumjeti vlastitu povijest. Odgovore na ta pitanja nećemo, to je razumljivo, naći u Plessnerovoj knjizi. Njih moramo dobiti istraživanjima vlastite povijesti. Valja se tek nadati da će ta istraživanja biti napravljena s razumijevanjem i mjerom koju je uzorno pokazao Plessner u svom istraživanju njemačke i europske povijesti.

Ivan Prpić

*CONTEMPORANEITY OF PLESSNER'S THEORY
OF THE BELATED NATION*

Summary

Plessner's study *The Belated Nation* is very topical for Croatian readers since it (*via* comparing the constitution of the French and the German national community) shows how different types of polities within which national communities are formed (the state and the *Reich*) are central for the constitution of national awareness. German history proves how international community, primarily Europe, immediately upon its constitution as a system of national states, forced the "belated" nations to give up on the concept of empire and constitute themselves as national states. Plessner's book is also topical in the post-communist regimes because it superbly proves the significance of both the process of modernisation and bourgeoisie as the social class in building national states.